PARTICULARITĂŢI ALE MORFOLOGIEI VERBULUI ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE VORBITE ÎN UNGARIA ŞI SERBIA (I)

FEATURES REGARDING THE VERB MORPHOLOGY IN THE DACOROMANIAN VARIETIES SPOKEN IN HUNGARY AND SERBIA

The article discusses some morphological features regarding the verb from dialectal Romanian varieties spoken in Hungary and Serbia, based on some recent research (after 1990) in the areas. The approach of the dialectal facts is, on the one hand, diachronic – the author being interested in analyzing both archaic and innovative features – and, on the the other hand, synchronic – by frequently referring to the verbal characteristics from Banat and Crisana.

Keywords: verb, archaic features, innovative features, dialectal variety spoken in Hungary, dialectal variety spoken in Serbia.

1. Articolul urmăreşte analiza unor trăsături morfologice ale verbului, specifice graiurilor vorbite de către românii din Ungaria şi Serbia (Banatul sârbesc). Particularităţile pe care le vom prezenta se pot grupa, dintru început, în două categorii „istorice”: pe de o parte, păstrarea unor fapte de limbă arhaice, care conferă zonelor respective un caracter conservator, iar, pe de altă parte, apariţia unor particularităţi inedite, inovatoare, dezvoltate în spaţii mai mult sau mai puţin restrânse.

Materialul supus cercetării se bazează, îndeosebi, pe textele dialectale culese în urma unor anchete recente (după anul 1990), unele dintre ele publicate în *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, de Maria Marin şi Iulia Mărgărit, iar altele reunite în volumul *Graiuri româneşti din Banatul Sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, coordonat de

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)

Maria Marin şi aflat în curs de elaborare la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", din Bucureşti[1].

La nivelul particularităţilor dialectale, textele din culegerile amintite se pot compara, în general, cu graiurile de tip nordic: „Graiurile româneşti din Ungaria se grupează din punct de vedere dialectal cu graiurile învecinate geografic din România, împreună cu care formează arii continue [...]. Aşadar, aparţinând subdialectului crişean, ele se încadrează firesc în grupul graiurilor dacoromâne nord-vestice" (TD–Ung.: CLXXVIII); localităţile anchetate în această regiune sunt: Bedeu, Apateu, Săcal, Micherechi, Jula, Otlaca-Pustă, Chitighaz, Bătania, Cenadul Unguresc. În Banatul Sârbesc, sub aspectul tipurilor dialectale, se consideră că există trei serii de localităţi: sate de români care provin din Banat (Vlaicovăţ, Barice, Marcovăţ, Râtişor, Voivodinţi, Mesici, Ečka); sate de români consideraţi de origine transilvăneană (Glogoni, Ovcea, Iabuka, Toracu Mic, Iancaid); sate de români veniţi din Oltenia (Lokve, Straja), peste ale căror particularităţi de grai originare se suprapun cele bănăţene.

Aşadar, putem afirma că articolul reprezintă o comparaţie între subdialectele dacoromâne, cel crişean şi cel bănăţean – de altfel, vom face adesea referiri la acestea – dezvoltate în mediu aloglot; urmează să constatăm, raportându-ne la ele, în ce măsură graiurile din zonele menţionate, aflate dincolo de graniţele României, prezintă particularităţi identice şi/sau diferite şi în ce măsură sunt influenţate de evoluţia într-un mediu lingvistic străin.

2. Trăsături arhaice

2.1. Fluctuaţii între conjugări

2.1.1. Forma verbală *ne ajutorím* (Ungaria: Bătania) este o supravieţuire a uneia dintre cele mai frecvente fluctuaţii de conjugare în limba română veche (v. Zamfir 2005: 151–153), unde apartenenţa derivatelor postnominale a oscilat extrem de intens între conjugările I şi a IV-a.

La oscilaţia între aceleaşi conjugări, complicată însă de probleme de modificare a radicalului şi de apariţie a unui număr impresionant de variante dialectale, atât fonetice, cât şi morfologice, participă şi verbul *a scuipa*, care în româna din Ungaria apare în forme de conjugarea a IV-a (etimologică, cele mai vechi atestări din română aparţinând acestui tip flexionar; v. Zamfir, Răuţu 2008), cu radicalul *scup-* (*a scupít*), comune cu graiurile din Crişana.

2.1.2. O serie de confuzii produse între conjugările I şi a IV-a, datorate unor modificări fonetice, precum în cazul verbelor *a tăia* şi *a sui*, a determinat

[1] Având în vedere faptul că doar unele texte culese au fost selectate pentru transcriere şi publicare, iar foarte multe dintre exemplele discutate în articolul de faţă au fost excerptate direct de pe benzile de magnetofon, nu am făcut trimiterea propriu-zisă la sursele indicate (publicate sau aflate în manuscris), ci am menţionat doar localitatea.

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)

şi apariţia dubletului *a îndoia* (accidental în limba română veche) pentru *a îndoi*, pe care îl regăsim în repetate rânduri la vorbitorii români din Ungaria: *s-o îndo**iá**t* (Apateu), part. *îndo**ié**t* (Bătania; cu *ié* provenit în mod evident din reducerea specifică a lui *ia*), *îndo**iá**tă* (Bătania), *îndo**iá**te* (Chitighaz, Bătania).

2.1.3. Deşi prezintă inovaţia fonetică a labializării vocalei iniţiale sub influenţa lui *m* următor (inovaţie veche atestată în Ţara Românească încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea; v. Zamfir 2005: 108–111), verbul moştenit din lat. *implēre* apare, izolat, în cele două zone, cu forme etimologice, de conjugarea a II-a: *a umple**á*** – formă de viitor (Ungaria: Otlaca-Pustă)[1], *se poate umple**á*** (Serbia: Straja)[2].

2.2. Variaţia tipurilor flexionare (tare/slab)

Problema încadrării într-unul din tipurile tare/slab şi a fluctuaţiei anumitor verbe între cele două categorii prezintă în graiurile româneşti vorbite la vest de frontiera politică a României caracteristici comune cu trăsăturile definitorii ale morfologiei verbului din aria vestică a dacoromânei.

2.2.1. Graiurile româneşti din Ungaria păstrează flexiunea primară slabă a unor verbe ca *a curăţi* şi *a slobozi*: *curăţắsc* (Bedeu, Micherechi), *sclobozáşte* (Apateu; cu epenteza specifică subdialectul crişean); nu am întâlnit asemenea atestări în Banatul sârbesc.

2.2.2. Inovaţia dialectală veche privind apariţia unor dublete tari ale formelor slabe, majoritare[3], pentru verbul *a lucra*, care cuprinde graiurile din Banat, Crişana, Transilvania şi Maramureş (ALR II, s.n., VII, h. 1904), caracterizează şi graurile româneşti din Ungaria: *lúcru* (Jula), *lúcră*, ***să lúcre*** (Săcal, Bătania) şi din Serbia, unde este general: *am încălzît soba, ca să lúcre pita* (Lokve), dar, cel puţin în anumite sate, se întâlneşte şi variaţia liberă cu forme slabe: *se lúcră*/*se lucreáză* (Lokve, Iancaid, Barice).

Între formele de conjugarea I, fără sufixul *-ez*, acolo unde limba literară utilizează tipul slab, se înscriu şi *săr*/*sar* (v. şi *infra*), *sáră* pentru ‘sărez, sărează’[4], generale în Serbia şi relativ rare în Ungaria (Apateu, Cenadul Unguresc).

2.3. Iotacizarea

În privinţa iotacizării există o *diferenţiere foarte netă* între graiurile româneşti din Serbia – care, ca graiuri de tip bănăţean, se caracterizează prin

[1] În TD–Ung., *Glosar*, s.v. *umpleam*, este înregistrată şi o formă de conjugarea a IV-a, cu ind. prez. 1 sg. *umplésc*.

[2] În alte localităţi forma curentă este *împle*, de conjugarea a III-a.

[3] După cum arată situaţia din textele cele mai vechi, flexiunea slabă a lui *a lucra* este primară şi a fost generală în limba română veche (în sensul de majoritară) chiar şi în aria unde a apărut, încă din secolul al XVI-lea, inovaţia suprimării sufixului *-ez* (cf. Zamfir 2005: 317 ş. urm.).

[4] Deşi specifică, tipologic, graiurilor vestice ale dacoromânei, conjugarea tare a lui *a săra* este atestată în vechime şi în Ţara Românească.

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)

generalizarea deiotacizării (o excepţie o reprezintă conjunctivul iotacizat *să v**íie*** (Lokve)) şi cele din Ungaria, care se caracterizează prin două tendinţe distincte, grupându-se cu subdialectul bănăţean în privinţa verbelor cu radical în *t* şi *d*, dar cu subdialectul muntean în privinţa celor cu radical în *n* şi *r* (cf. TD–Ung.: LXXXVIII).

2.3.1. Abstracţie făcând de trăsătura, tipică pentru graiurile crişene, a substituirii morfemului specific al conjunctivului prin *şi*, formele care apar în graiurile româneşti din Ungaria sunt de acelaşi tip cu formele care în limba română veche acopereau cea mai mare parte a teritoriului dacoromân: *să*/*şi p**úie*** (Apateu, Micherechi, Otlaca-Pustă, Bătania, Cenadul Unguresc), *să ţ**áie*** (Otlaca-Pustă, Bătania), *să*/*şi v**íie*** (Bedeu, Săcal, Otlaca-Pustă, Bătania).

2.3.2. Verbul *a putea* are în graiurile româneşti din Ungaria un statut aparte, grupându-se, prin concordanţa cu graiurile sudice ale dacoromânei, alături de verbele cu radical în sonantă, adică având consecvent forme arhaice, iotacizate; conjunctivul *să po**ci*** se întâlneşte în toate satele româneşti din Ungaria (TD–Ung.: LXXXVIII).

2.4. Schimbări în structura radicalului

2.4.1. Sincopa. Sincopa din paradigmele verbelor *a mânca* şi *a usca* – mai exact extinderea radicalului monosilabic din formele accentuate pe flectiv la cele cu accentul pe radical –, caracterizează deopotrivă (aşa cum este de aşteptat) graiurile în discuţie: *să usc* şi *să uşti* sunt generale la vorbitorii români din Ungaria, după cum este în Banatul Sârbesc *să se úşte*; în Vlaicovăţ şi Barice (Serbia), am întâlnit şi *úscă*. Aceeaşi situaţie la verbul *a mânca*: *mânc*, *să mânc* şi *să mắnce* fiind generale atât în Ungaria, cât şi în Serbia.

2.4.2. Accentul. O altă inovaţie veche a graiurilor din aria vestică este deplasarea accentului pe silaba iniţială a radicalelor bi- sau polisilabice terminate în *-ur* (tipul *mắsur*). Fenomenul este regulat atât în Ungaria: *mắsură* (Cenadul Unguresc), *încúnjură* (Bătania), *strécură* (Chitighaz), cât şi în Serbia: *se mắsură* (Straja), *să se strắcure*, *se strắcură* (Straja), ca de altfel în întreaga arie nordică a dacoromânei (*Tratat* 1984: *passim*).

2.4.3. Modificări fonetice la finala radicalului

2.4.3.1. Modificarea radicalului *ploų̯-*[1] în *ploi̯-*, atestată în Banat, inconsecvent, încă din secolul al XVI-lea, este astăzi generală (ALR II, s.n., VII, h. 2245) şi acoperă şi graiurile româneşti din Ungaria şi Serbia: *o ploiát* (Chitighaz, Bătania, Cenadul Unguresc); *ploáie*, *o ploiát* în tot Banatul sârbesc.

2.4.3.2. Amplificarea radicalului etimologic al verbului *a cure* ‘a curge; a fugi’ sub influenţa lui *a merge* este o inovaţie destul de târzie care nu s-a extins niciodată în graiurile vestice, unde formele etimologice supravieţuiesc şi astăzi; acest conservatorism caracterizează deopotrivă graiurile din Ungaria

[1] Limba română veche a păstrat până târziu forma normală a radicalului tonic, *plọaų̯-*; uniformizarea radicalului prin generalizarea radicalului aton *ploų̯-* este un fenomen tardiv (v. Zamfir 2005: 260–261).

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)

şi Serbia: *cú**re*** ‘curge’ (Iancaid, Straja, Lokve) şi ‘fuge‘ (Lokve), *Hai s-o rupem ca să nu mai cú**re*** (Barice), *să cú**ră*** (Glogoni, Straja, Lokve), *să nu cú**re*** (Lokve, Barice) (v. şi *infra*).

3. Trăsături inovatoare

3.1. Fluctuaţii între conjugări

3.1.1. Atât în graiurile din Ungaria, cât şi în cele din Serbia, anumite verbe, cu precădere cele neologice, sunt încadrate altfel decât în limba română literară, fie la conjugarea I în loc de a IV-a: *înjos**áţi*** ‘desconsideraţi, dispreţuiţi’ (Ungaria: Chitighaz), *s-o-ndrăgost**át*** ‘s-a îndrăgostit’ (Serbia: Ečka), *nu s-o invest**át*** ‘nu s-a investit’ (Serbia: Voivodinţ), *or șinst**át**-o cu bań* ‘au cinstit-o; i-au dăruit bani’ (Toracu Mic), *o răsfoi**át*** ‘a răsfoit’ (Vlaicovăţ), fie, mai frecvent, la conjugarea a IV-a în loc de conjugarea I: *o telefon**ít*** ‘a telefonat’ (Ungaria: Otlaca-Pustă), *să prob**im*** ‘să încercăm’ (Serbia: Lokve). Trebuie observat că, în timp ce forme precum *invest**át***, *îmbogăţ**át*** etc. pot fi accidente datorate nesiguranţei vorbitorului (insuficientei stăpâniri a limbii române), formele neologice de conjugarea a IV-a par să fie influenţate de corespondentele lor din limbile cu care vorbitorii graiurilor respective se află în contact (de exemplu, cu germ. *telephoni**e**ren*, *prob**ie**ren*).

3.1.2. Unul dintre fenomenele cele mai favorabile fluctuaţiilor de conjugare este, de asemenea, încadrarea în tipul flexionar slab[1] prin asocierea alternativă cu sufixele *-ez* şi *-esc* (fără a atinge obligatoriu toate formele din paradigmă). Un astfel de caz este ilustrat de *mătur**éşte*** ‘mătură’ (Ungaria: Apateu), unde însăşi încadrarea în tipul slab este o inovaţie.

Alte forme care aparţin tipului slab, oscilând între cele două conjugări ce cunosc sufixul *-ez*, respectiv *-esc*, sunt destul de frecvente, mai ales în Serbia: *să se-ngrij**éze*** (Lokve), *şcol**eáḑă*** (Ečka), *să le scurt**eáscă*** (Lokve), *prob**éşte*** ‘încearcă’ (Barice) şi în partea de sud a Ungariei: *să îngădu**iéze*** (Bătania), *socot**eáză*** (Cenadul Unguresc).

3.1.3. O altă sursă de fluctuaţii inovatoare o constituie derivarea alternativă a temelor nominale cu *-a*(*re*), respectiv *-ui*(*re*), întâlnită destul de frecvent în graiurile dacoromâne actuale; este înregistrată şi în Banatul sârbesc în perechea *înfáşă*/*înfắşuie* (Barice). Această tendinţă de derivare pare să corespundă unei necesităţi de amplificare a structurii silabice a cuvântului şi să aibă o „paralelă”, la conjugarea I, la verbul *a înfăşa*, unde elementul vocalic asilabic perceput la jonctura dintre radical şi flectiv poate ajunge să capete caracter silabic: *înfáşe* > *înfáş**i**e* > *înfáş**i(i)**e* (v. ALRR. *Sinteză* III, h. 407: *înfăş*, 408: *să înfaşe*). Paradigmele cu radical amplificat de acest tip fie s-au intersectat cu

[1] Încadrarea mai mult sau mai puţin accidentală în flexiunea slabă, având drept consecinţă confuzia între sufixele *-ez* şi *-esc*, este un fenomen prezent şi în textele româneşti vechi (cf. Zamfir 2005: 189 ş. urm.)

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)

cele în *-ui* (cf. Uriţescu 2007: 51), fie au fost contaminate de verbul *a înfăşura*[1] şi au generat un tip *înfăş**uj***, răspândit, cu precădere, în Banat (cf. Morcov, Răuţu, Zamfir 2015: 273).

Tiparul flexionar în *-ui* fie atrage verbe din aceeaşi conjugare: *am povăst**uít*** ‘am povestit’ (Serbia: Vlaicovăţ), fie influenţează verbe de conjugarea I, Banatul sârbesc înscriindu-se în această tendinţă a fluctuaţiilor dintre cele două conjugări: *ne-am leş**iát***, *ne-am leş**uiát*** ‘ne-am spălat’ (Lokve).

3.1.4. Un fenomen asemănător, întâlnit mai ales în Banatul sârbesc, este flexiunea unor verbe de conjugarea a III-a după modelul celor de conjugarea I, în cazul lui *a scrie*[2]: *voi scri**áţi*** (Barice, Marcovăţ) şi *a rămâne*, care cunoaşte participiul *rămâ**nát*** (Mesici) (cf. Neagoe 1984: 261).

3.1.5. În acelaşi tipar se poate înscrie şi *a şti* > *a ştia*: *n-am şti**át*** *să vă spunem* (Serbia: Iancaid). Spre deosebire de tendinţa descrisă anterior, care este repetabilă, forma *ştiát* pare o aberaţie la un vorbitor care, ca bilingv, nu stăpâneşte foarte bine limba română, deoarece verbul *a şti* (care este un verb primar, nu un derivat) are o paradigmă foarte stabilă din punct de vedere istoric.

3.2. Probleme de încadrare în tipul flexionar tare/slab

Anumite forme prezintă diferenţieri faţă de tipul de conjugare specific limbii române literare, diferenţieri la care pare să se fi ajuns în urma unor inovaţii relativ târzii, mai mult sau mai puţin specifice.

3.2.1. La verbele de conjugarea a IV-a cu sufixul lexico-gramatical *-ăi* sau *-ui*, tipul flexionar aproape general în limba română veche a fost cel slab, iar dubletele tari au caracterizat iniţial numai anumite verbe din serie şi s-au extins destul de lent (v. Zamfir 2005: 364 ş. urm.); faţă de limba literară, în Banatul sârbesc, întâlnim forme nesufixate precum: *să préţui* (Lokve), *să se sfătuie* (Toracu Mare), *dărui* (Barice).

O tendinţă inversă se reflectă în crearea formei slabe *împroştiézi* ‘împrăştii’ (Ungaria: Apateu).

3.2.2. În cazul neologismelor, încadrarea în tipul flexionar slab pare să faciliteze problema încadrării în sistemul morfologic românesc; forme ca *să ţirculéze* (Ungaria: Bătania), *să existézi* (Serbia: Iabuka), *inundează* (Serbia: Voivodinţ) ilustrează o tendinţă destul de răspândită la vorbitorii de grai fără a fi neapărat specifică pentru zonele cercetate.

---

[1] Ipoteza poate fi susţinută de faptul că verbul *a înfăşura* (în formele accentuate pe radical: *înfắşur/să înfắşure*) se întâlneşte în aceeaşi arie în care sunt înregistrate formele *înfắşuj/să înfắşuje*, cele două verbe combinându-se, într-un caz izolat totuşi, în aceeaşi paradigmă (v. ALRR. *Sinteză* III, h. 407: înfăş, 408: *să înfaşe*; cf. Morcov, Răuţu, Zamfir 2015: 273 ş. urm.).

[2] *A scria* este atestat încă din *Palia de la Orăştie* (1582), iar în secolul al XIX-lea forma de conjugarea I este frecventă în culegerile de folclor reprezentative pentru zona Banatului, dar şi în Weigand, *Der Banater Dialekt* (Marin [sub tipar]).

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)

3.3. Iotacizarea

Inovaţia deiotacizării apare extinsă dincolo de limitele ei „istorice" în dialectul dacoromân, în unele forme atestate în graiurile din Ungaria, în care *d* din tema participiului este refăcut: *o şe**d**út*, *o vă**d**út* (Săcal). Nu poate fi exclusă posibilitatea ca o astfel de modelare a temei participiului după temele deiotacizate să reprezinte o analogie relativ spontană, reprezentând, se pare, o soluţie de moment adoptată de un vorbitor la care exersarea limbii materne este destul de limitată.

3.4. Schimbări în structura radicalului

3.4.1. Modificarea analogică a lui *-d* în *-g* – a tipului *incen**d**o* după tipul *incin**g**o* – este un fenomen atestat foarte devreme în dialectul dacoromân (Densusianu 1938: 551; Ivănescu 1980: 341; Rosetti 1986: 342), dar includerea în acest tipar de restructurare a unor verbe ca *a întinde*, *a închide*, *a deşchide*, *a (se) tunde* este un fenomen de analogie relativ recent, întâlnit atât în Ungaria: *întin**g*** (Jula, Cenadul Unguresc, Bătania), *dăşchi**g*** (Apateu), *închi**g*** (Bedeu), *tun**g*** (Bătania)[1], cât şi în Serbia: *întin**g*** (Straja), *se tun**g*** (Vlaicovăţ)[2].

3.4.2. Reducerea radicalului verbului *a merge* sub influenţa lui *a cure* (v. *supra*), inovaţie destul de târzie, specifică ariei nord-vestice a dacoromânei (v. ALR II, s.n., VII, h. 1934), se întâlneşte şi în cele două arii cercetate de noi, fiind general în Ungaria, iar în Serbia folosindu-se adesea în variaţie liberă cu forma literară, cu excepţia satului Iancaid, unde se înregistrează frecvent *mere* ʻmerge'.

3.4.3. Modificări ale radicalului absolut remarcabile sunt întâlnite la verbul *a scuipa*. Varianta tipic bănăţeană a radicalului, *sḱip-*, este atestată şi în Banatul sârbesc: *sḱipe* (Ečka), *să-l sḱípă* (Ečka). În raport cu această formă, participiul *scupiát* concordă perfect cu particularităţile general ardeleneşti ale graiului din localitatea unde este atestat (Serbia: Iancaid). Acesta se situează în continuitatea tipului morfo-fonetic atestat în Transilvania la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVII-lea (v. Zamfir, Răuţu 2008), putând fi considerat în seria trăsăturilor diagnostice pentru *graiul de tip ardelenesc* din localitatea respectivă.

3.5. Marcarea opoziţiilor de persoană prin alternanţe fonetice

O trăsătură absolut specifică ariei nordice a dacoromânei este extinderea vocalei *-ă* neaccentuate din radicalul infinivului la ind., conj. prez., pers. I şi a II-a, mai rar, a III-a sg. (cf. *Tratat* 1984: *passim*; Morcov, Răuţu, Zamfir 2015). Fenomenul numit de Sextil Puşcariu (1959: 375) „normalizare morfologică internă" este curent întânit în graiurile din Ungaria: *înţ**ă**rc* (Săcal), *să mă sc**ă**ld* (Cenadul Unguresc) şi din Serbia: *s**ă**r* ʻsărez' (Lokve), *sc**ă**p*, *sc**ă**pi*, *să*

[1] După TD–Ung.: LXXXVII, anvergura fenomenului în Ungaria este remarcabilă.

[2] Forma analogică *tung* este caracteristică întregii arii vestice a dacoromânei (v. ALRR. *Sinteză* I, h. 23: *mă tund*), acoperind inclusiv graiurile din Ungaria şi din Banatul Sârbesc (cf. Puşcariu 1959: 348 şi h. 44).

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)

sắpe (Barice) etc. La pers. a II-a, această vocală se transformă în *-e*[1], ceea ce duce la apariţia unor alternanţe vocalice [a]–[ă]–[e] (analogice celor din paradigma verbelor *a învăţa*, *a spăla*, de exemplu). Cu toate acestea, aşa cum am arătat într-un articol precedent (Morcov, Răuţu, Zamfir 2015), posibilităţile combinatorii ale alternanţelor menţionate sunt, mai ales în graiurile vestice, variate, după cum o dovedesc analogiile între formele paradigmelor verbale (de exemplu, *-ă* sau *-e* din radical se poate întâlni la toate formele de singular).

Extinderea alternanţelor determină adesea modificarea velarelor urmate de un *-e* în *oclusive palatale* – nu în africate prepalatale, aşa cum se întâmplă în mod normal în evoluţia istorică a acestor sunete urmate de *e* şi *i*. La verbe ca *încăpea*, de exemplu, acest complex de modificări târzii şi analogice duce la forme ca *încắp* (cu extinderea lui *ă* din radicalul aton în cel tonic) şi merge mai departe, până la apariţia lui *e* în radicalul urmat de un flectiv palatal, atrăgând modificarea lui *c* în *ḱ*. Fenomenul se întâlneşte atât în Ungaria: *înḱépe* (Săcal, Cenadul Unguresc), *înḱápă* (Bedeu), *am înḱepút* (Săcal, Bătania), cât şi în Banatul Sârbesc: *se-nḱépe* (Mesici), *cât înḱápă* (Straja), *înḱepút* (Iabuka), *înḱepá* (Mesici). La fel pentru verbe ca *a căra*, *a încerca*, *a găta* etc. se înregistrează forme cu *e* în radical, care determină modificarea consonantică menţionată: *să **ḱ**eri* (Ungaria: Cenadul Unguresc), *să înḱérce* (Ungaria: Bătania), *să se **ǵ**éte* (Ungaria: Bedeu), *să **ǵ**áte*, *ǵêtát* (Serbia: Marcovăţ, unde fenomenul are o pondere mult mai ridicată, atât ca distribuţie, cât şi ca frecvenţă, în raport cu celelalte localităţi) (v. şi Flora 1969: 458). Particularitatea poate fi „susţinută şi de dificultatea vorbitorilor de limbă maghiară şi a bilingvilor româno-maghiari de a pronunţa grupurile [că], [gă], [cî], [gî] din limba română” (TD–Ung: LXIII); o afirmaţie asemănătoare, cu referire la graiurile româneşti din Serbia, se regăseşte în Sala 1958: 250.

3.6. Reflexe ale trăsăturilor fonetice asupra alomorfelor desinenţiale

Verbul *a cure* (paradigmă etimologică, fără epenteza lui *g* – v. *supra*) apare în unele localităţi cu flectivul inovator (în principiu, asociabil cu o schimbare de conjugare – verbul *a cure* fiind atestat în forme certe de conjugarea I încă din limba română veche –, dar practic reflexul instabilităţii lui *r*: moale/dur): *cúr**ă*** (Ungaria: Săcal), *să cúr**e*** (Ungaria: Otlaca-Pustă), *să nu cúr**e*** (Serbia: Lokve). Formele *cură–cure*, *să cură–să cure* se întâlnesc adesea în variaţie liberă în unele sate din Ugaria (Săcal) şi din Serbia (Glogoni, Barice, Lokve), uneori chiar la acelaşi informator.

Acelaşi tip de instabilitate a anumitor trăsături ale consonantismului determină fluctuaţii ca: *să (nu) iés**e*** (Serbia: Lokve, Iabuka, Toracu Mare), *să iés**ă*** (Serbia: Straja, Toracu Mic). Apariţia lui *-e* în loc de *-ă* la conjunctivul conjugării a IV-a este cert posterioară neutralizării opoziţiei *e*/*ă* după consoane dure, aşa încât apariţia fonetismului *-e* la ambele moduri se prezintă ca o hiperregresie în ceea ce priveşte conjunctivul: *să nu miroás**e*** (Serbia: Lokve).

[1] Pentru detalii referitoare la condiţiile acestei transformări, vezi Marin 2005.

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)

Modificarea desinenţei de conjunctiv la persoana a III-a a lui *a avea* este larg răspândită în dacoromână şi se întâlneşte şi în Ungaria: *să áib**e*** (Bedeu, Săcal, Otlaca-Pustă) şi în Banatul sârbesc: *cum să n-áib**e*** (Lokve) (v. şi Flora 1969: 457).

Un alt caz de alterare a vocalei desinenţiale se produce în contextul evoluţiei velarelor etimologice din finala radicalului la oclusive palatale, ceea ce determină trecerea lui *-ă* la *-ĕ* velar şi, ulterior, la *-e*: *să peţás**ḱĕ*** (Ungaria: Chitighaz), iar în Serbia: *să se ús**că*** (Barice), *să se ús**ḱe*** (Barice, Voivodinţ, Marcovăţ), *să criás**ḱe*** (Marcovăţ), *să pás**ḱe*** (Barice), *să se fáḱe* (Marcovăţ).

4. Concluzii

Analiza celor câteva particularităţi morfologice ale verbului din graiurile dacoromâne vorbite în Ungaria şi Serbia (Banatul sârbesc) a reliefat, pe de o parte, similitudinile şi deosebirile dintre cele două varietăţi dialectale, subsumate, de regulă, subdialectului crişean, respectiv bănăţean, şi, pe de altă parte, fenomene conservatoare şi inovatoare, unele dintre ele inexistente sau cu circulaţie restrânsă, altele mai răspândite pe teritoriul dacoromân.

Aceste trăsături, alături de altele din domeniul lexicului, sintaxei, foneticii etc. prezintă o semnificaţie deosebită deoarece constituie un element de continuitate, coeziune şi unitate a limbii române. Prin urmare, graiurile româneşti din Ungaria şi din Serbia păstrează – dincolo de o serie de fenomene, adesea explicabile prin influenţa limbilor majoritare (în condiţii de bilingvism) –, o puritate lingvistică remarcabilă.

SURSE

TD–Ban. Sârb.: *Graiuri româneşti din Banatul Sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, de Maria Marin (coord.), Viviana-Monica Fătu, Mara Iuliana Manta, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuţu, Dana-Mihaela Zamfir (în curs de elaborare).

TD–Ung.: Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

BIBLIOGRAFIE

Densusianu, Ovid, 1938, *Histoire de la langue roumaine*, II, *Le seizième siècle*, ediţie critică şi note de V. Rusu, Bucureşti, Editura „Grai şi suflet – Cultura Naţională”, 1997.

Flora, Radu, 1969, *Rumunski Banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Beograd, Filološki Fakultet Beogradskog Univerziteta.

Ivănescu, G., 1980, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)

Marin, Maria, 2005, „Evoluţia velarelor **[c]**, **[g]** urmate de **[ă]**, **[î]** în graiurile româneşti din Ungaria”, în *Studia in honorem magistri Vasile Frăţilă*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, p. 345–356.

Marin, Maria, [sub tipar], „Morfo-sintaxa graiurilor dacoromâne în secolul al XIX-lea”, în *Tratat de istoria limbii române*, vol. III.

Morcov, Mihaela-Mariana, Daniela Răuţu, Dana-Mihaela Zamfir, 2015, „Alternanţe vocalice secundare în flexiunea verbală românească. Tipuri istorice şi repartiţia lor în graiurile dacoromâne (I)”, în *Caietele Sextil Puşcariu II. Actele Conferinţei Internaţionale „Zilele Sextil Puşcariu”*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 262–293.

Neagoe, Victorela, 1984, „Subdialectul bănăţean”, în *Tratat* 1984, p. 240–284.

Puşcariu, Sextil, 1959, *Limba română*, vol. II: *Rostirea*, Bucureşti, Editura Academiei.

Rosetti, Alexandru, 1986, *Istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Sala, Marius, 1958, „Un fenomen fonetic românesc produs sub influenţa graiurilor sârbo-croate”, *Romanoslavica*, vol. III, p. 249–250.

Uriţescu, Dorin, 2007, *Sincronie şi diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Cluj-Napoca, Editura Clusium.

Zamfir, Dana-Mihaela, 2005, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Zamfir, Dana-Mihaela, Daniela Răuţu, 2008, „Chronologie des altérations phonétiques du radical et des modifications du paradigme du verbe *a scuipa* «cracher»”, în Suiogan, Delia, Ştefan Mariş, Carmen Dărăbuş (eds.), *Cultural spaces and archaic background. Papers from the 1st Conference of Intercultural Comparative Studies. Cultural Spaces and Archaic Background*, Baia Mare, Editura Universităţii de Nord, Editura Ethnologica, p. 519–562.

SIGLE

ALR II, s.n., VII: *Atlasul lingvistic român* [II], serie nouă, vol. VII, Bucureşti, 1972.

ALRR. *Sinteză* I: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I, coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv de elaborare: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

ALRR. *Sinteză* III: *Atlasul lingvistic roman pe regiuni. Sinteză*, vol. III, coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv de elaborare: Irina Floarea, Ionuţ Geană, Mara Iuliana Manta, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuţu, Bucureşti, Editura Academiei Române (sub tipar).

Tratat 1984: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul Românesc”.

Daniela RĂUŢU
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Bucureşti

BDD-V4245 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:36 UTC)